

Fonologie (fonologia)

Fonologie zkoumá funkci, jakou zvuky lidské řeči plní v procesu jazykové komunikace. Na rozdíl od fonetiky ji nezajímají všechny artikulační a akustické charakteristiky daného zvuku, nýbrž pouze ty, které jsou v jazykovém systému nositelem nějaké informace.

Vznik a vývoj fonologie je spjat s jazykovědným strukturalismem. Hlavní zakladatelé oboru působili v těchto školách:

- Kazaňská škola: Baudoin de Courtenay, Mikołaj Kruszewski
- Pražský lingvistický kroužek: Roman Jakobson, Nikolaj Trubeckoj
- americký strukturalismus: Zelling Harris, Leonard Bloomfield

Foném (fonem): abstraktní jednotka, která nemá zvukovou povahu; je schopna rozlišovat vyšší jazykové jednotky. Jako součást systému, v němž je každá jednotka vymezena na základě vztahu k jiným jednotkám, má vztahovou povahu. Každý foném je také definován jako soubor určitých distinktivních rysů.

Distinktivní rysy (cecha dystynktywna): jsou to fonologicky relevantní rysy, tj. kontrasty mezi jednotkami fonologického systému, které odlišují jazykové znaky.

Fonologicky relevantní rysy (cechy fonologiczne relewantne): zvuky lidské řeči mají vždy určitý soubor fyzikálních vlastností, z nich však pouze některé konstituují daný foném, tj. slouží k jeho jednoznačné identifikaci; takové vlastnosti označujeme jako fonologicky relevantní.

Fonologicky relevantní rysy lze odhalit metodou **substituace** (podstawianie), která spočívá v tom, že do téhož hláskového okolí dosazujeme hlásky, které se liší jen jedním rysem. Pokud tato záměna vyvolá změnu významu výrazu, jedná se o fonologicky relevantní vlastnost, tj. distinktivní rys.

<i>kosa</i> : <i>koza</i>	bezdźwięczność : dźwięczność
<i>pal</i> : <i>bal</i>	bezdźwięczność : dźwięczność
<i>kot</i> : <i>got</i>	bezdźwięczność : dźwięczność
<i>wada</i> : <i>waga</i>	przedniojęzykowość, zębowość : tylnojęzykowość
<i>kasa</i> : <i>kasza</i>	zębowość : dźwięczność
<i>kos</i> : <i>kot</i>	szczelinowość : zwartość
<i>sen</i> : <i>cen</i>	szczelinowość : zwarto-szczelinowość
<i>woda</i> : <i>wodza</i>	zwartość : zwarto-szczelinowość
<i>dam</i> : <i>nam</i>	zwartość : półotwartość, nosowość
<i>dama</i> : <i>gama</i>	przedniojęzykowość, zębowość : tylnojęzykowość

Fonologické opozice (opozycje fonologiczne:

Jakobson, Trubeckoj : teorie binarismu

I. Dle vztahu k systému (ze względu do podstawy porównania)

a) jednočlenné (jednowymiarowe)

- dané vlastnosti jsou charakteristické pouze pro jednu opozice, např. *d x t*
(závěrovost : dentálnost a současně znělost : neznělost)

b) vícečlenné (wielowymiarowe)

- dané vlastnosti jsou charakteristické pro větší počet opozic, např. *b x d*,
d x g, *g x b* (společné rysy: znělost, závěrovost)

c) proporcionální (proporcjonalne)

- vztah mezi členy opozice je stejný jako vztah mezi členy opozice jiné,
např. vztah *p : b* se stejný jako vztah *t : d*, *k : g*, *s : z* apod. (vztah znělosti
a neznělosti)

d) izolované (izolowane)

- je základem rozlišení jen jednoho páru fonémů, např. *r* : *l* (vibranta : laterála), *n* : *ŋ* (dentálnost : velárnost)

II. Dle vzájemného vztahu členů opozice (ze względu na stosunek między członami opozycji)

a) privativní (prywatywne)

- v opozici jsou dva členy, z nich jeden daný rys má, a druhý nemá (člen příznakový : nepříznačový, pol. człon nacechowany : nienacechowany), např. *k* : *g*, *p* : *b*, *s* : *z* (znělost : neznělost); pokud je ve fonologickém systému takových dvojic mnoho, hovoříme o korelaci (kolerace znělosti)

b) ekvipolentní (równorzędne)

- jeden člen opozice má rys, který nemá člen druhý, tyto vlastnosti však nejsou hierarchickém vztahu, např. *p* *x* *t* (obouřetnost : dentálnost; všechny ostatní vlastnosti jsou stejné); opozice privativní jsou zároveň i ekvipolentní

c) graduální (stopniowe)

- vstupují do nich alespoň 3 prvky, daná vlastnost je u nich zastoupena v různých stupních, např. *kara* : *kora* : *kura* (samohlásky se liší stupněm otevření dutiny ústní)

III. Dle trvalosti distinktivní funkce (ze względu na zasięg funkcji dystynktywnej)

a) trvalé (stałe)

- jsou trvalé v jakémkoli hláskovém kontextu

b) neutralizované (neutralizowane)

- v určitých pozicích ztrácí některé vlastnosti svou fonologickou relevantnost, tj. neutralizují se, např. znělé konsonanty v koncové pozici před pauzou

Alofon: různé realizace téhož fonému, které jsou podmíněny hláskovým kontextem (poziční varianty – warianty pozycyjne, kombinatoryczne), anebo regionálními, generačními odlišnostmi apod. (fakultativní varianty – w. fakultatywne), např. výslovnost zubného *l* : *łaka, przybyła*.

Variantu fonému, která se vyskytuje v nejvyšším počtu kontextů, tj. která je maximálně nezávislá na hláskovém okolí, nazýváme **hlavním alofonem** (wariant główny, podstawowy). Je základní realizací fonému.

Varianty fonému, které jsou se základním alofonem v komplementární distribuci, tj. obě varianty se nemohou vyskytnout ve shodném kontextu, jsou nazývány **závislými alofony** (warianty poboczne).

Většina polských fonémů je reprezentována jedním hlavním a několika závislými alofony, např. *m*:

wariant główny:

m – *matka*

warianty poboczne:

m' – *miasto, miska*

m, – *kosmka*

m,' – *giermkiem*

Prozódie (přízvuk, intonace – viz literatura)